

Anagnorisė Aristotelio *Poetikoje*: definicijos ir klasifikacijos problemos

Jovita Dikmonienė

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas jovita.dikmoniene@ff.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas Aristotelio *Poetikoje* apibrėžto termino „anagnorisė“ (ἀναγνώρισις) reikšmės ir klasifikacijos problemos. Dėmesys kreipiamas į tai, kaip anagnorisė buvo suprantama ir interpretuojama klasikinės filologijos specialistų: lyginami skirtingi tų pačių anagnorisės rūšių vertimai, jų interpretacijos. Ieškoma atsakymo į klausimus, kodėl vieni vertėjai išskiria penkias, kiti – šešias anagnorisės rūšis; ką turėjo omenyje Aristotelis, išskirdamas anagnorisės rūšį, kurią pavadino „paties poeto sugalvoti atpažinimai“ (Arist. *Poet.* XVI, 1454b 30–31), kai žinoma, kad visus atpažinimus dramose kūrė patys poetai. Taip pat siekiama atsakyti į klausimą, ar tarp tragedijos personažų vyksta anagnorisė, kylanti iš klaidingo silogizmo, ar žiūrovai iš pradžių personažų neatpažįsta ir vėliau atpažįsta juos teisingai. Daroma išvada, kad Aristotelis išskyrė šešias anagnorisės rūšis, turėdamas omenyje, kad anagnorisė tarp personažų vyksta, kad klasifikacija Aristotelio *Poetikoje* sudaryta remiantis meniškumo ir anagnorisės panaudojimo dramose originalumo principu.

Reikšminiai žodžiai: anagnorisė, Aristotelis, *Poetika*, tragedija, komedija.

Anagnorisis in Aristotle's *Poetics*: problems of definition and classification

Summary. The article analyses the problems of meaning and classification of the term *anagnorisis* (ἀναγνώρισις) as it is defined in Aristotle's *Poetics*. It focuses on how the term *anagnorisis* is understood and interpreted by scholars – different translations and their interpretations of the same type of *anagnorisis* are compared. The article also searches for the answers to the following questions: does the term of *anagnorisis* discussed by Aristotle mean the recognition of persons or just any kind of truth in a drama; why do some translators differentiate five and others six types of *anagnorisis*; what did Aristotle bear in mind by distinguishing the type of *anagnorisis* called “the recognition made by a poet himself” (Arist. *Poet.* XVI, 1454b 30–31), whereas it is known that all recognitions were created by poets themselves; does “an *anagnorisis* by false reasoning (a false syllogism)” occur among tragedy characters or does the audience at first misjudge, but later recognises the characters correctly?

The author of the article argues that the version of the Arabic manuscript of Aristotle's *Poetics* is more logical, as it states that one of the characters (Θατέρου) rather than a spectator (Θεάτου) mistakenly recognises another character (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 12–17). First of all, Aristotle does not state specifically that this is the fifth (different from all the others) way of recognition, but while discussing the fourth way of “*anagnorisis* by reasoning”, he adds that there is also and “an *anagnorisis* by false reasoning (a false syllogism)” (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 12–13). Secondly, the recognitions described by Aristotle in Part XVI of *Poetics* occur between two characters, when one has to recognise the other. Therefore, the author of the article does not agree with the opinion by Dana Munteanu (2002) – that in Menander's comedy *Epilepentes*, Smikrine's false recognition should be referred to as an erroneous spectator's recognition, whereas at the end of the play Menander depicts Smikrine as a misled spectator just observing

Received: 30/09/2019. Accepted: 04/11/2019

Copyright © Jovita Dikmonienė, 2019. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

the events uninvolved without understanding them properly. By such leaving the word “spectator” in Aristotle’s classification of the fifth type of anagnorisis and using it for a character observing the actions of the play uninvolved, an ambiguity occurs, as Aristotle himself in his *Poetics* speaks many times about an actual spectator of the tragedy, who while watching the action of the play experiences fear and pity.

The author of the article thinks that the translation of chapter XVI of Aristotle’s *Poetics* by Marcelinas Ročka (1990) should be corrected in some places. At the fifth “recognition by false reasoning”, a note in square brackets stating that this is the last recognition should be omitted. In fact, it is the next-to-last recognition discussed by Aristotle. In translation “the recognitions invented by the poet himself”, some other word can be used, as Aristotle here has in mind that poets usually write poorly and use trite recognitions. A phrase “to contrive” (in Lithuanian “sukurpti”) could be used here instead, as it means “to make or put together roughly or hastily”. It is also true speaking of the translation that a character of the play rather than the audience recognises another character by false reasoning.

Finally, the author of the article draws a conclusion that according to Aristotle an anagnorisis is the recognition of persons occurring among characters of the play. In Aristotle’s *Poetics*, six variants of anagnorisis are distinguished and their classification made based on the principle of artistry and the originality of its use in plays.

Keywords: anagnorisis, Aristotle, *Poetics*, tragedy, comedy.

Anagnorisę kaip struktūrinį fabulos elementą pirmasis aprašė Aristotelis¹. Jis, remdamasis antikine graikų tragedija, *Poetikoje* pateikė anagnorisės apibrėžimą ir šios meninės priemonės rūšių klasifikaciją. Graikų poezijoje anagnorisės scenas pirmasis panaudojo Homeras *Odisejoje*, kur pagrindinis herojus atpažįstamas grįžtantis gimtinėn po dvidešimties metų. Graikų tragedijose daugiausia kartų ir įvairiais aspektais anagnorisės scenas interpretavo Euripidas. Šio tragiko kūryba ir jo sugalvotos atpažinimo scenos, Aristotelio mintys apie fabulos, vietos, laiko vientisumą, Aristotelio mokinio Teofrasto charakterių kūrimo principai buvo analizuojami peripatetikų mokyklose ir taikomi Naujosios graikų komedijos kūrėjų (Webster 1970, 114–117). Ši įtaka ypač ryški Menandro komedijų scenose su anagnorise, kurią poetas perteikė su išskirtinai tragedijai būdinga patetiška nuotaika ir leksika (Hunter 1985, 130). Anagnorisė, meistriškai pritaikyta Plauto, Terencijaus komedijose ir graikų romanistų, vėliau atgimė Renesanso, baroko ir klasicizmo autorių kūrinuose.

Anagnorisė kaip reiškinys ir meninė priemonė tyrinėta įvairių sričių mokslininkų. Filosofiniame, politiniame, religiniame kontekste anagnorisę analizavo Ch. Tayloras (1994), P. Ricoeuras (2005), N. Fraser ir A. Honnethas (2003), K. Bro Larsenas (2008). T. Cave’as (1988) parašė monografiją apie anagnorisę literatūriniuose tekstuose (pradeda Aristotelio *Poetika* ir analizę tęsia remdamasis Shakespeare’o, Corneille’io, Racine’o, Goethe’ės, Kleisto, Dickenso, Jameso, Conrado ir kitų autorių kūriniais).

Anagnorisė sulaukė klasikinės filologijos mokslininkų dėmesio, ypač Aristotelio *Poetikos* vertimo, interpretavimo ir anagnorisės klausimo Homero epuose bei antikinėse graikų dramose analizės. Aristotelio *Poetikoje* pateikta anagnorisės klasifikacija nėra aiški, nuorašai perteikia skirtingas redakcijas, todėl dažnai antikinės dramos buvo tyrinėjamos remiantis tik Aristotelio anagnorisės definicija, nedaugelis taikė gana painią Aristotelio anagnorisės klasifikaciją (Stuart 1918, 268–290; Munteanu 2002, 111–126).

Nors anagnorisės tyrimų laukas platus ir ši tema yra sulaukusi nemažai dėmesio, vis dėlto lieka neišspręstų Aristotelio pateikto anagnorisės termino, klasifikacijos ir jos reikš-

¹ Anagnorisė (ἀναγνώρισις) lietuviškai reiškia „atpažinimą“. Vis dėlto straipsnyje, skirtingai negu M. Ročkos lietuviškame Aristotelio *Poetikos* vertime, bus vartojamas terminas „anagnorisė“, o ne „atpažinimas“, nes Aristotelio *Poetikoje* vartojami žodžiai „katarsis“, „peripetija“, „anagnorisė“ yra specialūs terminai.

mės problemų. **Straipsnio tikslas** yra apibrėžti, kas yra anagnorisė: asmenų ar apskritai bet kokios tiesos atpažinimas; kiek anagnorisės rūšių aprašė Aristotelis *Poetikoje*: kodėl vieni vertėjai išskiria penkias, kiti – šešias rūšis; kodėl Aristotelis pavadino vieną anagnorisės rūšį „paties poeto sugalvoti“ (αί πεποιημένοι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ) (Arist. *Poet.* XVI, 1454b 30–31) atpažinimai, kai žinoma, kad visus atpažinimus dramose kūrė patys poetai; ar tarp tragedijos personažų įvyksta anagnorisė, kylanti iš klaidingo silogizmo, ar žiūrovai iš pradžių personažų neatpažįsta, o vėliau atpažįsta juos teisingai.

Pirmiausia, interpretavimo sunkumų kelia anagnorisės apibrėžimas. Neaišku, ar Aristotelis, *Poetikoje* išskirdamas šią meninę priemonę, turėjo omenyje, kad anagnorisė yra asmenų atpažinimas dramos kūrinyje, ar tai apskritai kokios nors tiesos, herojų jausmų, daiktų, likimo atpažinimas. *Poetikos* autorius rašo:

ἀναγνώρισις δέ, ὥσπερ καὶ τοῦνομα σημαίνει, ἐξ ἀγνοίας εἰς γνῶσιν μεταβολή, ἢ εἰς φιλίαν ἢ εἰς ἔχθραν, τῶν πρὸς εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν ὠρισμένων καλλίστη δὲ ἀναγνώρισις, ὅταν ἅμα περιπετεία γένηται. [...] εἰσὶν μὲν οὖν καὶ ἄλλαι ἀναγνώρισεις· καὶ γὰρ πρὸς ἄψυχα καὶ τὰ τυχόντα τῆστιν ὥσπερ εἴρηται συμβαίνειτ καὶ εἰ πέπραγέ τις ἢ μὴ πέπραγεν ἔστιν ἀναγνώρισις.²

Anagnorisė, kaip rodo pavadinimas, yra nežinojimo pasikeitimas į žinojimą, skatinąs draugystę arba neapykantą asmenų, kuriems lemta laimė ar nelaimė. Gražiausia anagnorisė yra ta, kuri įvyksta kartu su peripetija. [...] Yra ir kitokių anagnorisėjų, nes, kaip jau minėta, gali būti atpažįstami negyvi ir apskritai bet kokie daiktai, ir pats sužinojimas, ar padarė, ar nepadarė kas nors ką nors, taip pat yra anagnorisė (Arist. *Poet.* XI, 1452a 29–36)³.

Ši definicija leidžia suprasti *anagnorisės* sąvoką labai plačiai. Pasak D. C. Stuardo, galima teigti, kad Aristotelis išskaido anagnorisę į tris klases: 1) negyvų daiktų atpažinimas, 2) atpažinimas, ar padarė, ar nepadarė kas nors ką nors, ir 3) asmenų atpažinimas (Stuart 1918, 274). Tačiau anagnorisės klasifikacinėje sistemoje Aristotelis pateikia tik pavyzdžių, kai atpažįstami asmenys.

Ch. Segalas teigia, kad pagal Aristotelį galima anagnorise vadinti ne tik asmenų atpažinimą, bet ir likimo atpažinimą. Mokslininkas išanalizavo Homero *Iliados* (22.437–476) sceną, kai Andromachė nujaučia Hektoro mirtį ir, dar niekam nepranešus, tik išgirdusi anytos riksmą „atpažįsta“, kad Achilas nužudė jos vyrą: Andromachei pakerta kelius ir iš rankų iškrinta šaudyklė (Hom. *Il.* 22.448). Tai Segalas pavadina anagnorise, remdamasis jau minėta Aristotelio *Poetikos* vieta (Arist. *Poet.* XI, 1452a 29–33) (Segal 1971, 34, 36–37). Tačiau šią dramatišką *Iliados* sceną vargu ar pats Aristotelis būtų pavadinęs anagnorise, nes, kaip pastebi G. M. A. Grube, Aristotelis teigė, kad *Iliadoje* atpažinimų nėra, o *Odiseja* visa susideda iš atpažinimų (Arist. *Poet.* XXIV, 1459b 15–16). Pasak G. M. A. Grube, kiekvienas *Iliados* skaitytojas žino, kad Achilo tragedija prasideda, kai Achilas po Patroklo mirties „atpažįsta“, jog gyvenime yra dalykų, daug svarbesnių už

² Graikiškos Aristotelio *Poetikos* citatos pateikiamos iš: Kassel, R. (ed.). 1965. Aristoteles. *Poetica* (Aristotelis de arte poetica liber). Oxford: Clarendon Press.

³ Vertė straipsnio autorė.

garbę ar asmeninį kerštą. Šis pavyzdys puikiai įrodo, kad Aristotelį domina tik siauresnė atpažinimo reikšmė – abipusiškas dviejų asmenų atpažinimas, nes tik tokio tipo pavyzdžius Aristotelis pateikia atpažinimų klasifikacijos sistemoje (Grube 1987, xxvi).

Euripidas, palyginti su Aischilu ir Sofokliu, anagnorisę panaudojo daugiausia kartų, meistriškai sugebėjo sukurti nerimą ir netikėtumą anagnorisės scenose, papildydamas jas sąmoju, sumaniai pateikta ironija ir intriga. B. Perrin teisingai pastebi, kad atpažinimų dažniausiai įvyksta tik tarp artimų asmenų: vaikų ir tėvų, vyro ir žmonos bei sesers ir brolio, kurie ilgus metus buvo išskirti (Perrin 1909, 371). Pavyzdžiui, Euripido tragedijose: *Hekabė* (Hekabė atpažįsta sūnų Polidorą), *Alkestidė* (Admetas atpažįsta žmoną Alkestidę), *Helenė* (Helenė atpažįsta vyrą Menelają, o jis Helenę), *Ifigenėja Tauridėje* (Orestas atpažįsta seserį Ifigeniją, o ji Orestą), *Ijonas* (Ijonas atpažįsta savo tariamą tėvą Ksutą ir motiną Kreūsą, o tėvai atpažįsta sūnų Ijoną), *Elektra* (Orestas atpažįsta seserį Elektrą, o ji Orestą), *Bakchantės* (Agavė atpažįsta sūnų Pentiją). Tiesa, Euripidas, kaip ir Sofoklis bei Aischilas, buvo sukūręs tragediją *Filoktetas*, kur atpažinimas įvyksta ne tarp giminaičių, bet tarp bendražygių Odisėjo ir Filokteto⁴. Ši, kaip ir Elektros bei Oresto anagnorisė, ne tik suteikė galimybę Aischilui, Sofokliui ir Euripidui varžytis atpažinimo įrodymų kūrimo meistriškumu, bet ir leido Euripidui kurti atpažinimo scenose metapoetiniį diskursą (Torrance 2011, 182). Taigi dauguma mokslininkų tvirtina, kad Aristotelis, pavadindamas anagnorisę fabulos struktūriniu priemone, sukeliančia personažams laimės ar nelaimės jausmus, turėjo omenyje tik asmenų, o ne klaidingų įsitikinimų, darbų ar tiesos atpažinimą (Browne 1943, 163–164; Munteanu 2002, 113).

Aristotelio *Poetikos* tyrinėtojai iki šiol diskutuoja dėl anagnorisės klasifikacijos, jos rūšių pavadinimų ir skaičiaus. Pavyzdžiui, M. Ročka (1990), J. Hardy (1990), St. Halliwellis (1987) vieną Aristotelio anagnorisės rūšies pavadinimą verčia taip: „sudėtinis atpažinimo būdas, susijęs su klaidingu žiūrovų sprendimu“, o S. H. Butcheris (1951), G. M. A. Grube (1987), K. A. Telfordas (1967), M. L. Gasparovas (1984) vietoj „žiūrovų“ verčia „pašnekovo“ arba „kito veikėjo“. Pirmieji vertėjai pritaria Paryžietiškojo kodekso versijai, kur pavartotas žodis *θατέρου*, kiti – arabiškojo, kur pavartotas žodis *θεάτρου* (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 13)⁵.

Analizuojant įvairius vertimus ir jų komentarus, atrodo, kad Aristotelio anagnorisės klasifikacija yra labai paini, neturinti bendro kriterijaus, kuriuo remdamasis Aristotelis išskaidė ją į atskiras rūšis. Aristotelis *Poetikoje* išvardija tokias anagnorisės rūšis: 1) iš išorinių ženklų (ή διὰ τῶν σημείων); 2) paties poeto sugalvotos (αἰ πεποιημένοι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ); 3) kylanti iš prisiminimo (διὰ μνήμης); 4) kylanti iš silogizmo (ή ἐκ συλλογισμοῦ); 5) sudėtinė, susijusi su klaidingu silogizmu (συνθετὴ ἐκ παραλογισμοῦ); 6) anagnorisė, kylanti iš pačių fabulos įvykių, kai nustebimą sukelia įtikinami įvykiai (πασῶν δὲ βελτίστη ἀναγνώρισις ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, τῆς ἐκπλήξεως γιγνομένης δι' εἰκότων) (Arist. *Poet.* XVI, 1454b 19–1455a 22).

⁴ Odisėjo ir Filokteto anagnorisę Aischilo, Sofoklio ir Euripido tragedijose yra išanalizavęs Dionas Chrisostomas (*Orat.* LII, 158 D 18–27).

⁵ Du seniausi Aristotelio *Poetikos* šaltiniai: 1) Paryžietiškas kodeksas (*Codex Parisinus* 1741), užrašytas sen. graikų kalba X–XI a., ir 2) arabiškoji Aristotelio *Poetikos* versija, kurią išvertė Abū Bishras Mattā X a. į sirų kalbą iš sen. graikų kalbos. Arabiškąjį rankraštį į lotynų kalbą 1256 m. išvertė Hermannas (lot. Hermannus Alemannus).

Pasak D. C. Stuardo, Aristotelis anagnorisę išskaido į penkias klases, didėjančia pagal vertę tvarka: 1) anagnorisę iš ženklų: a) ženklai, atskleisti atsitiktinai; b) ženklai, atskleisti tyčia; 2) anagnorisę, kai asmuo atsiskleidžia pats; 3) anagnorisę iš atsiminimo; 4) anagnorisę, kylanti iš samprotavimo: a) teisingo, b) klaidingo; 5) anagnorisę, kylanti iš fabulos įvykių (Stuart 1918, 275). Taigi D. C. Stuardas „paties poeto sugalvotus atpažinimus“ supranta kaip anagnorisę, kai asmuo atsiskleidžia pats, „sudėtinį atpažinimo būdą, susijusį su klaidingu silogizmu“, interpretuoja kaip veikėjo, o ne žiūrovo atpažinimą ir palieka kaip atskirą rūšį „atpažinimą, kylantį iš pačių fabulos įvykių“.

M. Ročka, versdamas šią *Poetikos* vietą, klasifikaciją pakoreguoja ir išskiria penkias rūšis („atpažinimo rūšys yra [penkios]“), atmesdamas „atpažinimą, kylantį iš fabulos įvykių“, o anagnorisę, kylančią iš klaidingo silogizmo, verčia taip: „Ir [paskutinis] – sudėtinis atpažinimo būdas, susijęs su klaidingu žiūrovų sprendimu“ (Ročka 1990, 297–299). Taigi, remiantis Ročkos vertimu, Aristotelis išskiria keturis personažų atpažinimo būdus: 1) iš išorinių ženklų, 2) paties poeto sugalvotus, 3) iš prisiminimo, 4) iš silogizmo ir vieną sudėtinį atpažinimo būdą, susijusį ne su personažų, bet su klaidingu žiūrovų sprendimu.

D. Munteanu aptaria Aristotelio anagnorisės rūšių sistemą, pagal kurią išanalizuoja anagnorisę Menandro komedijose, ir išskiria šešias rūšis: 1) iš ženklų, 2) išgalvotas poetų, 3) iš prisiminimo, 4) iš silogizmo, 5) iš klaidingo silogizmo, kurį daro žiūrovas, ir 6) iš įtikinamos įvykių eigos (Munteanu 2002, 113–115).

Kaip buvo minėta, nėra gerai išlikusi Aristotelio *Poetikos* vieta, kur nurodomas penktasis atpažinimo būdas, susijęs su klaidingu (žiūrovų / veikėjų) sprendimu (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 13): arabiškajame rankraščio nuoraše yra žodis $\theta\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\omicron\upsilon$, o paryžietiškjame – $\theta\epsilon\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon$. Straipsnio autorei arabiškojo rankraščio versija ($\theta\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\omicron\upsilon$) atrodo logiškesnė dėl kelių priežasčių. Pirma, Aristotelis nenurodo, kad tai penktasis, skirtingas nuo kitų, atpažinimo būdas, bet, aptardamas ketvirtąjį atpažinimo būdą iš silogizmo $\tau\epsilon\tau\acute{\alpha}\rho\tau\eta\ \delta\acute{\epsilon}\ \eta\ \acute{\epsilon}\kappa\ \sigma\upsilon\lambda\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\omicron\upsilon$ (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 3), tarsi priduria, kad dar yra ir sudėtinis atpažinimo būdas, kylantis iš klaidingo silogizmo: $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu\ \delta\acute{\epsilon}\ \tau\iota\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\upsilon\nu\theta\epsilon\tau\eta\ \acute{\epsilon}\kappa\ \pi\alpha\rho\alpha\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \theta\epsilon\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon$ (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 12–13)⁶. Antra, visi Aristotelio aptarti atpažinimai XVI *Poetikos* dalyje vyksta tarp dviejų veikėjų, kai vienam tenka atpažinti kitą. Tokios nuomonės laikosi ir G. M. A. Grube: „Turėtų būti visiškai aišku, kad [Aristotelis] galvoja apie atpažinimą tarp dviejų veikėjų, ir visi jo pavyzdžiai yra tokios rūšies“ (Grube 1987, xxvi). Trečia, Antikos žiūrovas, žinojęs mito turinį arba išgirdęs prologe apie įvyksiančius dalykus dramoje, iš anksto numanė, kaip baigsis tragedija. Be to, poetai anagnorisę naudojo tam, kad žiūrovą sujaudintų, jam suteiktų malonumo, kylančio iš baimės ir gailės, o ne tam, kad jį apgautų. Apie tai kalba Aristotelis XIII *Poetikos* dalyje (1453b 30–33). Naujojoje komedijoje, kurios prototipai buvo Euripido tragikomedijos *Ijonas* ir *Helenė*, poetai dramų prologuose nusakydavo svarbiausius fabulos įvykius. Plauto komedijoje *Menechmai*, kur yra du identiškai personažai, poetas tekstą sukūrė naudodamas skirtingus metrus, kad žiūrovai galėtų lengviau identifikuoti personažus.

⁶ Redaktorius R. Kasselis čia pateikia Paryžietiškojo kodekso variantą: $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu\ \delta\acute{\epsilon}\ \tau\iota\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\upsilon\nu\theta\epsilon\tau\eta\ \acute{\epsilon}\kappa\ \pi\alpha\rho\alpha\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \theta\epsilon\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon$. Kritiniame aparate nurodoma, kad arabiškoji versija yra kita: $\theta\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\omicron\upsilon$ Hermann (Kassel 1965, 26).

Šiuolaikiniams skaitytojams atpažinti Plauto Menechmus padeda teksto redaktoriai, kurie Menechmą iš Epidamno žymi Menechmu I, o Menechmą iš Sirakūzų – Menechmu II arba Sosikliu, t. y. pirmuoju vardu. Antikos žiūrovai identifikuodavo kalbančiojo asmenį iš personažo kalbos, jo žodžių: tik sirakūzietis Menechmas galėjo pasakoti, kad jis jau šeštus metus ieško savo brolio ir kad į Epidamną atvyko šiuo tikslu. Taip pat tik vietinis Menechmas galėjo dovanoti žmonos apsiaustą heterai, skubėti į forumą tvarkyti klientų reikalų, o vėliau nusivilti, kad neteko pasilinksinti su hetera. Tačiau, pasak V. Jarcho, Plautas norėjo, kad žiūrovas atpažintų kiekvieną iš Menechmų iš karto, jo pasirodymo scenoje momentu, todėl naudojo skirtingus metrus kiekvieno personažo partijai sukurti (Jarcho 1990, 103).

Komedijos pradžioje epidamnietis Menechmas, tik įžengęs į sceną, pradeda plūsti žmoną kalba, eiliuota kretietišku tetrametru, trochėjiniu oktonarijumi, vėliau kalbasi su Šepečiu ir Erotija jausmingu trochėjiniu septenarijumi. Sirakūziečio Menechmo partija parašyta šešiapėdžiu jambu, kuris buvo skirtas faktams išdėstyti, sukurdavo kasdienišką, prozišką, mažai emocingą nuotaiką. Trochėjiniai septenarijai labiau jaudindavo publiką, dažnai būdavo išdainuojami. Tad sirakūzietis įėjęs į sceną tik kalbėdavo, o epidamnietis dainuodavo savo partijas ar intonuodavo tam tikru būdu, pritariant fleitai.

Vadinasi, Plautas, kuris kūrė savo komedijas, perimdamas anagnorisės scenas iš Menandro, Difilo ir kitų Naujosios komedijos kūrėjų, stengėsi ne apgauti žiūrovus, bet linksinti juos, parodydamas, kad personažai neatpažįsta ir daro klaidingus silogizmus.

Dana Munteanu, kuri, kaip buvo minėta, pritaria ne arabiškajai, bet paryžietiškajai Aristotelio *Poetikos* versijai, teigia, kad žiūrovas personažą atpažįsta klaidingai. Tyrėja remiasi Aristotelio *Poetikos* komentatoriaus D. W. Lucaso (1968) teiginiu, kad klaidingą žiūrovo atpažinimą kūrė dramų autoriai, nes tokį atpažinimą kaip pavyzdį pasitelkia Aristotelis iš Homero *Odisėjos*, kur aprašoma kojų plovimo scena, kai Odisėją atpažįsta auklė (*Poet.* XXIV, 1460a 18–23). Munteanu išanalizavo Menandro komediją *Trečiųjų teismas*, kurioje siužeto pagrindą sudaro įvairūs personažų klaidingi ir teisingi atpažinimai, sukėlę konfliktą tarp Smikrino dukters Pamfilės ir jos sutuoktinio Charisijo. Komedijoje, tėvams atpažinus pamestą kūdikį, sutuoktiniai susitaiko, o Smikrinas komedijos pabaigoje nesugeba teisingai identifikuoti rasto vaiko kaip savo anūko. Munteanu Smikrino klaidingą atpažinimą (*Men. Ep.* 1129–1130) pavadina anagnorise, kylančia iš klaidingo žiūrovo silogizmo, patį Smikriną įvardydama kaip žiūrovą (θεάτρον) (Munteanu 2002, 122). Tačiau, galima manyti, tokia mintis yra klaidinga. Munteanu atlikta komedijos *Trečiųjų teismas* analizė įrodo, kad penktasis atpažinimas, kurį Aristotelis pavadina „anagnorise, kylančia iš klaidingo silogizmo“, yra personažo, o ne žiūrovo klaidingas atpažinimas. Aišku, Smikrinas komedijos pabaigoje Menandro vaizduojamas kaip sukklaidintas, iš šono įvykius stebintis, bet jų nesuvokiantis žiūrovas. Tačiau, palikus Aristotelio anagnorisės rūšių klasifikacijoje žodį „žiūrovas“ ir juo įvardijus personažą, kuris tarsi iš šono stebi veiksmą, atsiranda dviprasmybė. Juk Aristotelis *Poetikoje* daug kur kalba apie realų tragedijos žiūrovą, kuris stebėdamas dramos veiksmą išgyvena baimę ir gailėstį, pajunta katarsį. Todėl, straipsnio autorės nuomone, penktąją Aristotelio išskirtą anagnorisę iš klaidingo silogizmo reikėtų versti kaip veikėjo, o ne žiūrovo klaidingą atpažinimą.

Nėra vienos nuomonės, kaip reikėtų suprasti Aristotelio išskirtą anagnorisę, kurią jis pavadina „paties poeto sugalvota“, ir kodėl ji, pasak Aristotelio, yra nemeniška. Kaip pavyzdį *Poetikos* autorius pateikia Euripido tragedijos *Ifigenėja Tauridėje* atvejį, kai Ifigenėja atpažįsta Orestą, šiam įtikinėjant seserį ir jai priminus vaikystės įvykius. D. C. Stuaratas šią anagnorisę pavadina „anagnorise, kai asmuo atsiskleidžia pats“ (Stuart 1918, 275).

Aristotelis minėtą Euripido tragediją *Poetikos* XVI skyriuje pamini du kartus, įvardydamas Ifigenėjos atpažinimą kaip „poeto sugalvotą“, todėl nemenišką, o Oresto – „kylantį iš pačių tragedijos įvykių“, todėl menišką. Orestas Ifigenėją atpažįsta iš jos padiktuoto laiško ir ši anagnorise natūraliai išplaukia iš tragedijos įvykių, jaudina originaliai besiklostančia situacija, o Ifigenėja atpažįsta brolių, jam įtikinėjant, kad jis yra jos brolis. Abi anagnorises yra sugalvotos paties poeto, tad Aristotelio klasifikacijoje antrosios anagnorises rūšies pavadinimas „paties poeto sugalvotos ir todėl nemeniškos anagnorises“ atrodo nelogiškas. Kita vertus, *Poetikoje* šie du anagnorisių iš Euripido *Ifigenėjos Tauridėje* pavyzdžiai ir visų jų skirstymas į menišką bei nemenišką parodo, kad Aristotelis norėjo pabrėžti, jog puikūs ir meniški atpažinimai yra tik tokie, kurie įvyksta netikėtai ir yra ne savitiksliai. Meniškos anagnorises sukuriamos tada, kai poetas sugalvoja originalią tragedijos įvykių eigą ir personažas (mąstydamas ar iš silogizmo) atpažįsta kitą personažą, o nemeniškos yra tokios, kai poetai, kurdami anagnorisę, turi tik vieną tikslą – personažų atpažinimą. Tokios anagnorises dažniausiai įvyksta įtikinėjant, kai situacija skaitytojui ar žiūrovui tampa aiški. Taip pat nemeniškos anagnorises yra iš ženklų (kai atpažįstama iš kraitelės, rando, žiedo) – jos tapo banalios dėl ypač dažno vartojimo antikinėse dramose.

Galima pastebėti, kad mėgstamiausia Antikos dramaturgų anagnorise buvo iš išorinių ženklų (atpažįstama iš vaiko kraitelės, dėžutės, rando, drabužio). Pavyzdžiui, Aischilo *Choeforose*, Sofoklio ir Euripido *Elektroje* Elektra atpažįsta brolių Orestą pasitelkusi silogizmą ir iš išorinių ženklų (apsiausto, paaukotų plaukų, žiedo, rando, pėdos įspaudu). Euripido *Ijone* Kreūsa atpažįsta sūnų Ijoną iš paliktos vaiko kraitelės. Menandro *Nukirp-tojoje* Pataikas atpažįsta dukterį Glikerą iš kraitelės ir joje esančių daiktų, *Trečiųjų teisme* Pamfilė Charisiją kaip savo vaiko tėvą – iš žiedo ir liudininkės pasakojimo. Plauto *Dėžutėlinėje* Fanostrata atpažįsta dukrą Seleniją iš dėžutės, *Lyne* Demonis dukterį Palestą – iš dėžutės, *Pūniuke* Hanonas sūnėną Agorastoklį – iš rando, *Straubliuke* Planesija brolių Terapontigoną, o šis seserį – iš žiedo. Terencijaus komedijoje *Pats save baudžiąs* Sostrata atpažįsta dukrą Antifilę iš žiedo, *Anytoje* Pamfilas žmoną Filumeną kaip jo išprievartautą merginą, o uošvė ir hetera Pamfilą kaip Filumenos vaiko tėvą – iš žiedo ir įvykių eigos.

Antikos autoriai yra sukūrę nemažai anagnorisių, kylančių iš silogizmo, mažiau – visiškai originalių, kylančių iš fabulos įvykių. Pasak Aristotelio, anagnorise iš įvykių eigos geriausiai panaudota Sofoklio *Oidipe karaliuje*, kai Oidipas per Lajo žudiko paieškas atpažįsta savo tikruosius tėvus, ir, kaip buvo minėta, Euripido *Ifigenėjoje Tauridėje*, kai Orestas, vos nepaaukotas sesers, atpažįsta Ifigenėją iš jos garsiai skaitomo laiško neatpažintam broliui (Arist. *Poet.* XVI, 1455a 16–20). Pasitelkusi silogizmą, Jokastė atpažįsta sūnų Oidipą Sofoklio *Oidipe karaliuje*. Iš klaidingo silogizmo Oidipas atpažįsta save kaip žemakilmį. Euripido *Hekabėje* motina atpažįsta mirusį sūnų Polidorą iš klaidingo ir teisingo silogizmo, Aischilo *Choeforose* ir Sofoklio *Elektroje* Klitaimnestra atpažįsta Orestą kaip

svetimšalių, atnešusių žinią apie mirusį sūnų, ir kaip gyvą iš klaidingo ir teisingo silogizmo. Pasitelkęs silogizmą, Menelajas atpažįsta savo žmoną Euripido *Helenėje*, Charisijas – savo žmoną Pamfilę kaip jo išprievartautą merginą Menandro *Trečiųjų teisme*, Chremetas – dukterį Glikeriją Terencijaus *Andrietėje*, Hanonas – dukteris Adelfasiją ir Anterastilidą Plauto *Pūniuke*. Plauto *Belaisvuiose* Hegijonas atpažįsta sūnų Tindarą-Pegnijų pasitelkęs sudėtinį (klaidingą ir teisingą) silogizmą ir iš įvykių eigos, Plauto *Amfitrijone* Alkmenė ir Amfitrijonas atpažįsta vienas kitą ir Jupiterį iš klaidingo ir teisingo silogizmo.

Vienos anagnorisės antikinėse dramose įvyksta kažkam padedant, įtikinėjant, kitos – savaime, kai personažas pats padaro išvadas ir atpažįsta kitą. Dažnai anagnorisė iš silogizmo glaudžiai susijusi su išoriniais ženklais, kaip Aischilo *Choeforose*, Sofoklio ir Euripido *Elektroje*, todėl išskirti į atskiras rūšis (anagnorisė iš išorinio ženklo, anagnorisė, pasitelkus silogizmą) nėra logiška. Antikinėse dramose personažai vienas kitą dažnai atpažįsta pasinaudoję keliais atpažinimo būdais: iš išorinio ženklo, prisiminimo, įtikinėjami ir pasitelkę silogizmą.

Kaip teisingai pastebi St. Halliwellis, Aristotelis *Poetikos* XVI skyriuje vengia išsamios analizės ir išdėsto tik esminius anagnorisės rūšių principus. Pateikiama daug pavyzdžių, kurie nurodo tam tikras kiekvienos rūšies ribas, tačiau tos ribos nėra griežtos, todėl skirtingi atpažinimai gali būti priskiriami tai pačiai rūšiai (Halliwell 1987, 143–144). A. F. Losevas, žvelgdamas į Aristotelio anagnorisės pavyzdžius kaip į klasifikacinę sistemą, teigia, kad ši sistema „stebina savo nelogiškumu“ (Losev 1975, 459).

Vis dėlto manyti, kad ši sistema yra nelogiška, nėra pagrindo. Aristotelis anagnorisė nagrinėja dramaturgijos meniškumo, originalumo aspektu ir klasifikuoja remdamasis šiuo principu. *Poetikos* autorius atpažinimus suskirsto nuo paties nemeniškiausio (iš ženklų ir poeto banaliai sukurptų) iki paties meniškiausio (natūraliai ir originaliai kylančio iš įvykių eigos) ir išskiria šešias anagnorisių rūšis, jo pastebėtas graikų tragedijose. Taigi, straipsnio autorės nuomone, lietuviškas M. Ročkos *Poetikos* XVI skyriaus vertimas yra taisytinas keliose vietose. Prie penktojo „atpažinimo iš klaidingo silogizmo“ laužtiniuose skliaustuose nereikėtų pridėti, kad jis yra paskutinis. Tai ne paskutinis, bet priešpaskutinis Aristotelio aptariamas anagnorisės variantas. Galima būtų parinkti ir kitą žodį, verčiant „paties poeto sugalvoti atpažinimai“, nes Aristotelis turi omenyje, kad poetai prastai kuria ir sugalvoja banalius atpažinimus. Čia labiau tiktų žodis „kurpti“, kuris lietuvių kalboje, kaip nurodo *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, reiškia „prastai, bet kaip daryti“. Taip pat yra teisingesnė arabiškojo rankraščio versija, kur pateikiama, jog klaidingai atpažįsta iš silogizmo veikėjas, o ne žiūrovas, todėl penktąjį atpažinimo variantą galima būtų versti „sudėtinis atpažinimo būdas, susijęs su klaidingu veikėjo sprendimu“.

Galiausiai galima daryti **išvadas**, kad Aristotelis *Poetikoje* anagnorisė vadina asmenų atpažinimą ir tik personažų, o ne žiūrovų atpažinimą, aprašo šešias anagnorisės rūšis, kurias galėtume išskirti į dvi grupes: nemeniškas ir meniškas.

Nemeniškos:

1) anagnorisė iš išorinių ženklų (daiktų, randų etc.), kai kitam personažui nereikia pasitelkti silogizmo, 2) anagnorisė, kuri yra banaliai sukurpta poeto, savitikslė, įvyksta per personažo įtikinėjimą ar prisipažinimą, sukelia dirbtinai įvykusio atpažinimo įspūdį,

3) anagnorisė, kuri įvyksta, kai personažas prisimena praeities įvykius, susijaudina ir yra atpažįstamas.

Meniškos:

1) anagnorisė, pasitelkus silogizmą, 2) sudėtinė anagnorisė, pasitelkus klaidingą silogizmą (kai personažai iš pradžių atpažįsta klaidingai, o vėliau – teisingai), 3) anagnorisė, natūraliai kylanti iš įvykių eigos.

Toks Aristotelio anagnorisės skirstymas rodo, kad klasifikacija *Poetikoje* yra sudaryta remiantis meniškumo ir anagnorisės panaudojimo dramose originalumo principu bei atskleidžia svarbiausią *Poetikos* XVI skyriaus mintį – poetams reikia ne kopijuoti ir banaliai naudotis genijų sukurtais anagnorisių pavyzdžiais, bet ieškoti naujų kelių ir kurti ne savitikslius, bet natūraliai išplaukiančius iš įvykių eigos atpažinimus.

Šaltiniai

- Allen, T. W., ed. 1931. *Homerus. Ilias. (Homeri Ilias. Vols. 2–3)*. Oxford: Clarendon Press.
- Aristotel' . 1984. *Sochinienija v chetyreh tomah*. Aristid Ivanovich Dovatur, red. Pervod i primechanija Mihaila Leonovicha Gasparova. T. 4. Moskva: Mysl'.
- Aristotelis. 1990. *Poetika. Rinkiniai raštai*. Sudarė Antanas Rybelis. Vertė Marcelinas Ročka. Vilnius: Mintis.
- Aristotle. 1951. *Aristotle's theory of poetry and fine art*. Edition and translation by Samuel Henry Butcher. New York: Dover Publications.
- Aristotle. 1967. *Poetics*. Translation and analysis by Kenneth Alderman Telford. Chicago: Gateway Edition.
- Aristotle. 1987. *The Poetics of Aristotle*. Translation and commentary by Stephen Halliwell. London: Duckworth.
- Dain, Alphonse, Paul Mazon, eds. 1958. *Sophocles. Oedipus tyrannus, Electra. (Sophocle. Vol. 2)*. Paris: Les Belles Lettres.
- Diggle, J., ed. 1981. *Euripides. Electra, Ion, Iphigenia Taurica. (Euripidis fabulae. Vol. 2)*. Oxford: Clarendon Press, <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198145905.book.1>.
- Diggle, J., ed. 1984. *Euripides. Hecuba. (Euripidis fabulae. Vol. 1)*. Oxford: Clarendon Press, <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198145943.book.1>.
- Diggle, J., ed. 1994. *Euripides. Helena. (Euripidis fabulae. Vol. 3)*. Oxford: Clarendon Press, <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198145950.book.1>.
- Dindorfus, Ludovicus, ed. 1857. *Dio Chrysostomos (Dionis Chrysostomi orationes. T. 2)*. Lipsiae: Teubner.
- Hardy, Jean, ed. 1990. *Aristote. Poétique*. Paris: Les Belles Lettres.
- Jensen, Christianus, ed. 1926. *Menander. Epitrepontes. (Menandri reliquiae in papyris et membranis servatae. Vol. 1)*. Berolini apud Weidmannos: Typis expresserunt C. Schulze et socii in Saxonum oppido Graefenhainichen.
- Kassel, Rudolfus, ed. 1965. *Aristoteles. Poetica (Aristotelis de arte poetica liber)*. Oxford: Clarendon Press., <https://doi.org/10.1163/156852569x00175>.
- Kauer, R., W. M. Lindsay & O. Skutsch, eds. 1958. *Publius Terentius Afer. Andria, Heauton timorumenos, Hecyra. (P. Terenti Afri Comoediae)*. Oxford: Oxford University Press.
- Leo, Friedrich, ed. 1895. *Titus Maccius Plautus. Amphitruo, Captivi, Cistellaria, Curculio, Menaechmi. (Plauti Comoediae. Vol. 1)*. Berlin: Weidmann.
- Leo, Friedrich, ed. 1896. *Titus Maccius Plautus. Poenulus, Rudens. (Plauti Comoediae. Vol. 2)*. Berlin: Weidmann.
- Murray, G., ed. 1955. *Aeschylus. Choephoroe. (Aeschyli tragoediae)*. Oxford: Clarendon Press.

Literatūra

- Browne, R. A. 1943. Types of Self-Recognition and Self-Reform in Ancient Drama. *The American Journal of Philology* 64(2), 163–171, <https://doi.org/10.2307/291271>.
- Cave, Terence. 1988. *Recognitions: A Study in Poetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Fraser, Nancy, Axel Honneth. 2003. *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- Grube, George Maximilian Anthony. 1987: Aristotle as a literary critic. *Aristotle. On Poetry and Style*. Translated with an introduction by G. M. A. Grube. London: Duckworth, 9–30.
- Halliwell, Stephen. 1987: Commentary. *Aristotle. The Poetics of Aristotle*. Translation and Commentary by Stephen Halliwell. London: Duckworth, 69–184, <https://doi.org/10.1017/s0009840x00121250>.
- Hunter, Richard. 1985. *The New Comedy of Greece and Rome*. Cambridge.
- Jarho, Viktor Noevich. 1990. *Antichnaja drama. Tehnologija masterstva*.
- Larsen, Kasper Bro. 2008. *Recognizing the Stranger: Recognition Scenes in the Gospel of John*. Leiden, Boston: Brill.
- Losev, Aleksej Fjodorovich. 1975. *Istorija antichnoj jestetiki. Aristotel' i pozdnjaja klassika*. Moskva: Iskusstvo.
- Munteanu, Dana. 2002. Types of Anagnorisis: Aristotle and Menander. A Self-Defining Comedy. *Wiener Studien* 115, 111–126.
- Perrin, Bernadotte. 1909. Recognition Scenes in Greek Literature. *The American Journal of Philology* 30(4), 371–404, <https://doi.org/10.2307/288428>.
- Ricoeur, Paul. 2005. *The Course of Recognition*. Translated by David Pellauer. Cambridge: Harvard University Press.
- Segal, Charles. 1971. Andromache's Anagnorisis: Formulaic Artistry in *Iliad* 22.437–476. *Harvard Studies in Classical Philology* 75, 33–57, <https://doi.org/10.2307/311213>.
- Stuart, Donald Clive. 1918. The Function and the Dramatic Value of the Recognition Scene in Greek Tragedy. *The American Journal of Philology* 39(3), 268–290, <https://doi.org/10.2307/288949>.
- Taylor, Charles. 1994. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Torrance, Isabelle. 2011. In the footprints of Aeschylus: Recognition, allusion, and metapoetics in Euripides. *The American Journal of Philology* 132(2), 177–204, <https://doi.org/10.1353/ajp.2011.0012>.
- Webster, Thomas Bertram Lonsdale. 1970. *Studies in Later Greek Comedy*. Manchester.